

ZEHEBÎ

de), Beyrut 1956, s. 347-349; Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 78-79; *Keşfü'z-zunûn*, I, 295, 722; II, 1582; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâilîf*, II, 110-112; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm'da Târih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 200; Serkîs, *Mu'cem*, I, 909-912; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 47; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, bk. İndeks; Selâhaddin el-Müneccid, *Mu'cemü'l-mü'errihine'd-Dimaşkıyyîn*, Beyrut 1398/1978, s. 159-175; a.mlf., "Havle ismi Kitâbi'l-İber li'z-Zehabi", *MMLADm.*, XLVIII (1393/1973), s. 967-971; Beşşâr Awâd Ma'rûf, *ez-Zehabi ve menhecühü fi kitâbihi Târihi'l-İslâm*, Kahire 1976, tür.yer.; Abdurrahman en-Nahlâvî, *el-İmâm ez-Zehabi*, Dimaşk 1408/1988, tür.yer.; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü'ş-şâmil*, II, 362-375; Şâkir Mustafa, *et-Târihu'l-'Arabî ve'l-mü'errihîn*, Beyrut 1993, IV, 52-68; Abdüssettâr eş-Şeyh, *el-Hâfiz ez-Zehabi*, Dimaşk 1414/1994, s. 65-70, 235-263, 270-280, 343-529, 532-533; Cl. Gilliot, "al-Dahabi contre la pensée spéculative", *Problems in Arabic Philosophy* (ed. M. Maróth), Budapest 2003, s. 117-150; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'u'ş-şürûh ve'l-havâşi*, Ebûzâbi 1425/2004, I, 552; J. de Somogyi, "The Ta'rikuh al-İslâm of adh-Dhahabi", *JRAS*, LXIV/4 (1932), s. 815-855; İbrahim Kafesoğlu, "Ortaçağın Türk Asıllı Tarihçileri", *TKA*, I/2 (1964), s. 191; Mustafa Cevâd, "Nakdû tab'ati'l-cüz'î'l-hâmis min Kitâbi'l-İber fi haberî men 'aber", *MMLr.*, XVII (1388/1969), s. 70-97; Riyâz Abdülhamîd Murâd, "Naşşun müstedrek min Kitâbi'l-İber", *MMLADm.*, LI/3 (1396/1976), s. 537-573; L. Librande, "al-Dhahabi's Essay Amsâr Dhawât al-Âthâr", *BEO*, XXXII-XXXIII (1982), s. 113-160; Moh. Ben Cheheb, "Zehebi", *IA*, XIII, 493-495; a.mlf. - [J. de Somogyi], "al-Dhahabi", *IEP* (İng.), II, 214-216; Yusuf Şevki Yavuz - Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA*, XX, 547; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", a.e., XX, 557; Sâmî es-Sakkâr, "İbnü'd-Dübeysi", a.e., XXI, 16; Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Harrât", a.e., XXI, 71; İbrahim Hatiboğlu, "el-Müstedrek", a.e., XXXII, 135.

TAYYAR ALTIKULAÇ

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin

(محمد حسين الذهبي)

(1915-1977)

et-Tefsîr ve'l-müfessirûn adlı eseriyile tanınan Mısırlı âlim.

Kefrüşşeyh'e bağlı Metûbes'te doğdu. Küçük yaşta babasını kaybettiğinden ağabeyinin yanında yetişti. Kur'an'ı ezberleyip temel dinî bilgileri aldıktan sonra liseyi Desûk'taki el-Ma'hedü'd-dîn'de okudu. Ardından Ezher'e girdi; 1939'da Şeriat Fakültesi'ni bitirdi, 1946'da o dönemde doktora pâyesine tekabül eden âlimiyye derecesi aldı. Ezher'deki öğrenimi sırasında Muhammed Mustafa el-Merâğî, İsa b. Yûsuf Mennûn, Muhammed Zâhid Kevserî, Muhammed Habîbullah eş-Şinkitî ve Muhammed Hıdır Hüseyin gibi hocalardan faydalandı. Önceleri evkafa bağlı mescid-

lerde imamlık yaptı. 1948-1951 yılları arasında bir grup Ezherli hoca ile birlikte Südi Arabistan'da Tâif ve Medine'de ders verdi. Mısır'a dönüşünde bir süre Ezher'e bağlı el-Ma'hedü'd-dîn'de öğretmenlik görevi aldı. 1955'te Ezher'in Şeriat Fakültesi'ne hoca oldu. 1955-1956 ve 1961-1963 yıllarında Hukuk Fakültesi'nde ders vermek üzere Irak'a gönderildi. Bağdat'ta bulunduğu yıllarda İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Mescidi'nde hutbe okudu. 1963-1964'te Mısır'da Külliyyetü'l-benâti'l-İslâmiyye'nin kuruluşuna katkı sağladı. 1968'de Küveyt Üniversitesi'ne gönderildi ve 1971'de Mısır'a döndü. 1973'te Ezher'in İlahiyat (Usûlüddîn) ve Şeriat fakültelerinde dekanlık, Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye'de genel sekreterlik (1974), ayrıca Vakıflar ve Ezher İşleri bakanlığı (1975-1976) görevlerinde bulundu. İlahiyat Fakültesi'ndeki hocalık görevini ölümüne kadar sürdürdü. 3 Temmuz 1977'de evini basan silâhli kişiler tarafından kaçırıldıktan sonra öldürüldü. Bulunan naaşı, 7 Temmuz 1977'de Câmiu'l-Ezher'de kılınan cenaze namazının ardından İmam Şâfiî'nin kabri yakınlarındaki aile mezarlığına defnedildi. Kesin biçimde aydınlatılmayan bu olay, Zehebî'nin Evkaf Nezâreti'ndeki bazı yolsuzlukları önlemeye çalışmasıyla ilişkilendirildiği gibi (Nizâr Abâza - M. Riyâz el-Mâlih, s. 231) cinayetin aşırı görüşlere sahip bir örgüt tarafından işlendiği de ileri sürülmüştür. Hanefî mezhebine mensup olan Zehebî, İslâmî ilimlerdeki birikimi ve hitâbetiyle tanınmıştır.

Eserleri. 1. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Müfessirlerin izlediği metotlarla ilgili ilk kapsamlı çalışma olup (Kahire 1381/1961-62, 1976, 1985, 1989, 1995, 2003; Beyrut 1976, 1987, ts.) aslı müellifin İlahiyat Fakültesi'nde 1946 yılında hazırladığı doktora tezine dayanmaktadır. Bu çalışma aynı zamanda daha sonra bir kısmı Zehebî'nin danışmanlığında hazırlanan müfessirlerin metotlarına dair çok sayıda tezin öncüsü durumundadır. Muhammed Ebû Zeyd, *Muhtasarü't-Tefsîr ve'l-müfessirîn li'z-Zehabi* adıyla bir eser yazmıştır (San'a 1999). Zehebî'nin tefsir tarihini mezhep bakış açısından suni ayrımlara tâbi tuttuğu, yapısal bütünlüğe ve kronolojik sürekliliğe dikkat etmediği gibi gerekçelerle esere bazı eleştiriler yöneltilmiştir (Cündioğlu, II/4 [1999], s. 69-71). 2. *el-İtticâhâtü'l-münharife fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim devâtî'uhâ ve def'uhâ*. Kur'an tefsirinde mezheplere ve şahsî kabullere dayalı sapmalara ve aşırı yorumlara dairdir (Kahire 1966, 1976, 1986). Öte yandan

Zehebî, doktora tezine danışmanlık yaptığı sırada kitabının bir daktilo nüshasını kendisine verdiği talebesi Remzî Na'nâa'nın intihal yoluyla *el-İtticâhâtü'l-mâzî ve'l-hâdîr* adıyla yayımladığını (Amman 1390/1970) ileri sürmüştür (*el-İtticâhâtü'l-münharife*, s. 101-109). Nurettin Demir eseri *Kur'an-ı Kerim Tefsirlerinde Hurafe ve Bidatler* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 1984). 3. *Tefsîru İbn 'Arabî li'l-Kur'ân: Haqiqatüh ve haçaruh* (Medine, ts.). *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*'un, "Tefsîrû's-süfiyye" başlıklı beşinci bölümünün bazı ilâve ve çıkarmalarla yeniden düzenlenmesiyle meydana gelmiştir. Ancak müellif burada, Abdürrezzâk el-Kâşânî'ye ait olup Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen tefsire dair önceki eserinden daha sert bir üslup kullanmış ve müslümanlar arasında fesada yol açacağı gerekçesiyle bu eserin toplatılmasını istemiştir (*Tefsîru İbn 'Arabî*, s. 31). 4. *el-İsrâ'iliyyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs* (Kahire 1971, 1986, 1990, 1995, 2008; Dimaşk 1985) (trc. Enbiya Yıldırım - Asiye Yıldırım, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, İstanbul 2003). 5. *eş-Şer'atü'l-İslâmiyye: Dirâse mukârene beyne mezâhibi Ehli's-sünne ve'ş-Şî'a* (Kahire 1968, 1991). Müellifin Irak'ta Hukuk Fakültesi'nde verdiği fıkıh dersine ait notlara dayanmakta olup ilk baskısı Irak'ta gerçekleştirilmiş (*el-Ahvâlü'ş-şahşiyye: Dirâse mukârene beyne mezâhibi Ehli's-sünne ve mezhebi'l-Ca'feriyye*), ardından tekrar basılmıştır (Kahire 2010). 6. *İlmü't-tefsîr*. Muhtasar bir eserdir (Kahire 1397). 7. *Eşeru ikâmeti'l-hudûd fi'stikrâri'l-müctema'* (Kahire 1986). 1976'da Riyad'da toplanan Mütemerül-fikhi'l-İslâmî'ye sunulan bir tebliğdir. 8. *Müşkilâtü't-da've ve'd-du'ât fi'l-âşri'l-hadîs* (Medine, ts.). Bu eser de 1977'de Medine'de gerçekleştirilen davet kongreye sunulan tebliğden ibarettir. 9. *el-Vahy ve'l-Kur'ânü'l-kerim* (Kahire 1986). 10. *İnâyetü'l-müslimîn bi's-sünne* (baskı yeri yok, 1978). 11. *Nürü'l-yakîn min hüddâ hâtemi'l-mürselîn* (Kahire, ts.). 12. *Buhûş fi 'ulûmi't-tefsîr ve'l-fıkh ve'd-da've*. Müellifin ölümünden sonra ailesi tarafından yayımlanmıştır (Kahire 2005). Zehebî'nin bunların dışında *Mukaddime fi 'ilmi't-tefsîr*, *Mukaddime fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, *Mukaddime fi 'ulûmi'l-hadîs*, *el-İslâm ve ehlü'z-zimme* gibi eserlerinin bulunduğu zikredilmiş, Muhtâr Nûh tarafından *Men katele'ş-Şeyh ez-Zehabi* adıyla bir eser kaleme alınmıştır (Kahire 2008).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Hüseyin ez-Zehabi, *el-İtticâhâtü'l-münharife fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim devâfi'uhâ ve def'uhâ*, Kahire 1986, s. 101-109; a.m.f., eş-Şerî'atü'l-İslâmiyye: *Dirâse mukârene beyne mezâhibi Ehli's-sünne ve ş-Şif'a*, Kahire 1411/1991, s. 7-10; a.m.f., *Tefsîru İbn 'Arabî li'l-Kur'ân: Hakîkatüh ve haşaruh*, Medine, ts. (el-Câmiatü'l-İslâmiyye), s. 31; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tetimmetü'l-A'lâm*, Beyrut 1418/1998, II, 65; Ahmed el-Alâvine, *Zeylû'l-A'lâm*, Cidde 1418/1998, s. 174-175; Nizâr Abâza – M. Riyâz el-Mâlih, *İtmâmü'l-A'lâm*, Beyrut 1999, s. 231; Dücane Cündioğlu, “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: Osmanlı Tefsir Mirası”, *İslâmiyât*, II/4, Ankara 1999, s. 51-73; Şa'bân Muhammed İsmâil, “ez-Zehabi, Muhammed b. Hüseyn”, *Mv.ACÜ*, IX, 504-506; <http://www.aljazeera.net/programs/pages/a33aace9-a2e8-47b1-92b7-285a399a1842>; <http://www.tafsir.net/vb/tafsir5830/>.

MEHMET SUAT MERTOĞLU

ZEHEBİYYE

(الذهبية)

Sühreverdiyye'nin kollarından
Kübreviyye tarikatının
Abdullah-ı Berzî'âbâdî'ye
(ö. 872/1468)
nisbet edilen bir şubesi
(bk. NECMEDDİN-i KÜBRÂ).

ZEHRÂVEYN

(الزهراوين)

Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için
kullanılan ortak ad
(bk. ÂL-i İMRÂN SÜRESİ;
BAKARA SÜRESİ).

ZEHRÂVÎ

(الزهراوي)

Ebû'l-Kâsım Halef b. Abbâs ez-Zehrâvî
(ö. 404/1013)

Cerrahî alanında
getirdiği yeniliklerle tanınan
Endülüslü tıp âlimi.

Endülüs Emevî Hükümdarı III. Abdurrahman'ın başşehir Kurtuba yakınlarında 325 (937) yılında inşasını başlattığı yeni hilâfet merkezi Medînetüzzehrâ'ya nisbetle anılmakta, araştırmaların çoğunda burada doğduğu belirtilmektedir. Kazandığı şöhrete rağmen hayatına dair kaynaklarda verilen bilgiler yetersizdir. Kendi dönemine en yakın müelliflerden meşhur Zâhirî fıkıh âlimi İbn Hazm (ö. 456/1064), Endülüs ulemâsının çeşitli alanlarda yazdığı eserleri zikredip onları övdüğü risâlesinde bizzat gördüğü Zehrâvî'nin *et-Taşrif* adlı

eserini, “Tıp sahasında bundan daha kapsamlı, ifade ve uygulama bakımından bundan daha güzel bir eser yazılmamıştır demek doğru söylemiş oluruz” sözüyle anmaktadır (*Fezâ'ilü'l-Endelüs ve ehlihâ*, s. 18). Hadis ve biyografi âlimi Humeydî (ö. 488/1095) Zehrâvî'nin ilim ve fazilet ehli olduğunu, tıp alanında yetiştirdiğini, bu konuda *et-Taşrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif* adıyla çok bilinen, büyük bir eser kaleme aldığını ve 400 (1010) yılından sonra vefat ettiğini belirtir, İbn Hazm'ın onunla ilgili yukarıdaki sözünü de kaydeder (*Cezvetü'l-muktebis*, I, 325-326). Bu kısa bilgi ondan bir asır sonra gelen Dabbî ve İbn Beşkûvâl gibi Endülüslü âlimlerce aynen tekrarlanmıştır (*Buğyetü'l-mültemis*, I, 357; *eş-Şıla*, I, 264). İbn Beşkûvâl, Zehrâvî'yi hocaları arasında zikreden Ebû Ömer İbn Sümayk'ın (ö. 450/1058) Kurtuba'da (Cordoba) tahsil gördüğünü, tıp konusunda mâlûmatı bulunduğunu ve Tuleytula'ya (Toledo) bağlı Talibîre'de kadılık yaptığını belirtirken (*eş-Şıla*, I, 102-103, 264) İbn Beşkûvâl'in eserine zeyil yazan İbnü'l-Ebbâr (ö. 658/1260) tabip İbn Vâfid el-Lahmî'nin biyografisini verirken onun Kurtuba'da Zehrâvî'den tıp tahsil ettiğini söyler (*et-Tekmile*, II, 551). Doğu İslâm dünyasından tıp tarihçisi İbn Ebû Usaybia da (ö. 668/1269) Zehrâvî'yi basit ve mürekkep ilâçlar hususunda tecrübeli, doğru tedavi uygulayan iyi bir tabip diye niteler, onun tıp alanında çeşitli eserler kaleme aldığını, en büyük ve meşhur eserinin mükemmel bir çalışma sayılan *Kitâbü't-Taşrif* olduğunu kaydeder (*Uyûnü'l-enbâ*, s. 501). Daha sonra gelen Endülüslü tarihçilerinden Makkarî, bir yerde İbn Hazm'ın yukarıda adı geçen risâlesinin metnini verirken onun Zehrâvî ile ilgili sözlerini de nakletmiş, bir başka yerde İbn Saîd el-Mağribî'nin Zehrâvî'yi İbnü'l-Baytâr'ın kaynakları arasında saydığını belirtmiştir (*Nefhu't-tîb*, II, 691; III, 175, 185). Endülüs Emevî hükümdarlarından III. Abdurrahman, II. Hakem ve II. Hişâm devirlerinde yaşayan Zehrâvî meşhur bir hekim olarak bu hükümdarların yakınında bulunduğu kabul edilmekle birlikte ilk kaynaklarda onun saray ve hükümdarlarla ilişkisi hakkında herhangi bir mâlûmat yer almamaktadır. Zehrâvî'nin Batı Avrupa'nın en büyük başşehir ve ilim merkezi olan Kurtuba'da tahsil gördüğü ve mesleğini burada icra ettiği anlaşılmaktadır. Leo Africanus (Liyûn el-İffriki) diye tanınan Arap seyyahı Hasan el-Vezzân (ö. 957/1550'den sonra) İtalyanca yazdığı ve J. H. Hottinger'in Latince'ye tercüme ettiği (*Libellus*

de viris quibusdam illustribus apud Arabes), otuz Arap ve yahudi filozofu ve hekimini hakkında bilgi verdiği eserinde Zehrâvî'nin Mansûr-Billâh'ın hekimi olduğunu ve 404 (1013) yılında 101 yaşında iken vefat ettiğini belirtir (*El²*, XI, 398). Burada adı geçen Mansûr-Billâh, II. Hişâm zamanında yönetimi ele alan vezir ve kumandan İbn Ebû Âmir olmalıdır. İslâm dünyasında İbn Ebû'l-Heyssem, Bîrûnî ve İbn Sinâ gibi XI. yüzyıl bilim adamları arasında yer alan Zehrâvî her ne kadar tıbbın çeşitli dallarıyla ilgilenmişse de daha çok cerrahî özellikleriyle tanınmıştır. Avrupa'da Abulcasis Abulcasis, Bulcasis, Albucasis, Albucadius, Albulcasis, Alcarani, Alcaravius, Alzahavi, Ezzahravi, Ezaharagui gibi adlarla anılmış ve cerrahînin babası kabul edilmiştir.

Zehrâvî'nin günümüze ulaştığı bilinen tek çalışması olan *Kitâbü't-Taşrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif*, Batı İslâm dünyasında tıp alanında yazılan en muhtevalı ve Avrupa'da en çok rağbet gören bir eserdir. Bir tıp ansiklopedisi niteliği taşımakta olup her biri çeşitli alt bölümlerden (bab) oluşan otuz kısımdan (makale) meydana gelmiştir. İlk makalede genel tıp bilgileri ve esasları, ikinci makalede baştan ayaklara kadar 325 hastalık, bunların belirtileri ve tedavileri, üçüncü makaleden yirmi beşinci makaleye kadar basit ve mürekkep ilâçlar ve hazırlanması, yirmi altıncı makalede her hastalığa uygun gelen besin maddeleri, yirmi yedinci makalede bitkisel ve hayvansal gıdaların ve basit ilâçların özellikleri, yirmi sekizinci makalede madensel, bitkisel ve hayvansal ilâç tabletlerinin yapımı, yirmi dokuzuncu makalede ilâç adları, aynı özelliğe sahip muadilleri, kullanım süreleri, ağırlık ve hacim ölçüleri, otuzuncu makalede cerrahî konusu işlenmiştir. Zehrâvî'nin 1000 yılında tamamladığı *Kitâbü't-Taşrif*, geniş ölçüde, daha önce ortaya konan Yunan ve İslâm tıp kaynaklarına dayanmakla birlikte müellifin yaklaşık elli yıllık şahsî tecrübelerinin sonuçlarını vermesi bakımından önem taşımakta, özellikle cerrahî operasyonlara dair açıklamaları ve içerdiği alet resimleriyle öne çıkmaktadır (bk. *et-TASRİF*).

Kitâbü't-Taşrif İslâm dünyasından çok Batı'da etkili olmuş, birçok Batılı hekim bu eserden alıntı yapmıştır. Eserin özellikle cerrahîye dair otuzuncu bölümü Latince'ye çevrildikten sonra yazma nüshaları İspanya, İtalya ve Fransa'da yayılmış, XV ve XVI. yüzyıllarda defalarca basılmıştır. Fransa'da cerrahînin babası kabul edi-